

United States Holocaust Memorial Museum

Rozhovor so Želmírou Koronyovou

RG-50.688.0017.01.01

Dobrý deň prajem.

Dobrý deň.

Povedzte nám prosím vaše meno.

Želmíra Koronyová.

Kedy a kde ste sa narodili?

Tridsiateho júla tisíc deväťsto dvadsaťtri v Kráľovej Lehote.

Pani Koronyová, ako si iste spomínate, pred časom, pred nedávnom vás navštívila naša kolegyňa a vy ste jej porozprávali svoje spomienky z obdobia Slovenského štátu a Druhej svetovej vojny.

Áno.

A my sme teraz prišli za vami znova, aby sme si tieto vaše spomienky nahrali na videozáznam. Chceme sa vás opýtať, vy ste sa nenarodili v Slovenskej Ľupči, ale žijete v Slovenskej Ľupči.

Áno.

Odkedy, kedy ste sa presťahovali do Ľupče, odkedy tu žijete?

No tak rodičia odišli zo Slovenskej Ľupče, otecko odišiel do Argentíny a mamička ostala na Slovensku. No a mali obchod, nebol to ich obchod, ale ona bola len ako vedúca, no a otecko keď odišiel, ja som sa narodila po roku ich manželstva a keď som mala šesť rokov, tak sa vrátil z Argentíny. No a potom tam dobre zarobil, bol šikovný a kúpili si tu dom v Ľupči, tak sme tu ostali, no.

Takže od tých šiestich rokov žijete...

Áno, v Slovenskej Ľupči.

Žijete v Ľupči.

Áno.

A ako si spomínate na to svoje detstvo, ešte teda počas toho obdobia, keď ste sa sem presťahovali? Mali ste nejaké židovské kamarátky, spolužiačky?

Áno, áno, mala som kamarátky a boli to také dobré dievčence, rozumeli sme si a... Veľa kamarátok som mala, lebo to boli väčšinou dcéry obchodníkov a ja som bola tiež dcéra obchodníčky, takže takto sme sa stretávali veľmi často. Chodili sme do Sokola, bavili sme sa spolu, navštevovali sme sa

v domácnostiach, aj rodiny, aj rodičia, aj moji rodičia, moja mamička, aj otec, keď sa vrátil potom už. Takže...

Spomínate si na nejaké konkrétne mená, ako sa volali, tie vaše kamarátky?

No Magda Winterová, to bola najlepšia kamarátka, s tou som aj do školy chodila, potom Eva Lowyová, potom Mirka... Mirka... To bola malá Mirka Farkašová, ale chodila k nám často... no, viac už sa nepamätám, ale tie Lowyové, to boli štyri sestry, takže tie... s tými som často bývala, ony mali bryndziareň...

Hm.

No a aj žijú, v Izraeli žijú. Ale neviem o nich, nemám o nich žiadnu... nič... Nevieť o nich.

A spomínali ste, že tá Magda Winterová bola taká vaša najlepšia kamarátka...

Najlepšia...

Najlepšia?

Áno, veľmi dobre sme si rozumeli.

A jej rodičia mali tiež nejaký obchod alebo čo?

Už otecka nemala, mala len mamičku a mali obchod s miešaným tovarom.

Boli tu ešte ďalšie takéto židovské podniky, obchody?

No tu bolo veľa rodín, áno, veľa, veľa, boli tu.

Veľa žilo v Eupči?

Prosím?

Veľa žilo židovských rodín v Eupči?

Veľa, veľa, boli tu tí... tí mali mäsiareň, Farkašovci, potom títo Lowyovci, tí mali tu bryndziareň, potom tá pani Winterová, tá mala obchod so zmiešaným tovarom, potom Kohnovci, tí mali tiež obchod so zmiešaným tovarom, aj látky a také veci tam predávali potom. No... Musím zaloviť v pamäti. Potom ešte... no veľa bolo, veľa, potom Wertheimerovci tu boli, to si pamätám, pani Wertheimerová, to bola taká veľmi silná pani a on bol taký malý, taký chudý. Som tam rada chodila, vždy mi dali kdejaké cukríky, tam predávali také cukríky, čokolády a také veci, tam sme s Magdou chodievali, no. Nás mali veľmi radi. Potom bol tu jeden, kde som chodila na nemčinu k nemu, ten sa volal... vidíte... to bol slobodný pán, ten nebol ženatý... nenapadne mi... A potom ešte kto bol? Busman som hovorila, však?

Busman?

Prosím?

Bosman?

Buchsbaum.

Buchsbaum? Toho ste nespomínali.

Nie? Tak ešte tí boli, Buchsbaumovci, áno, tí mali veľký obchod v Hornej ulici a... No nespomínam si už, momentálne si nespomínam. Mám také obdobia, viete, že... že mi príde na rozum a... nespomínam si. Možno som predtým viac hovorila, som si spomenula, to určite máte, ale momentálne...

A toto vlastne je ešte obdobie Československej republiky...

Áno.

Hej?

Áno.

Ako si spomínate na to obdobie, ako ľudia spolu nažívali?

Dobre, veľmi dobre, tu náhodou v Slovenskej Ľupči veľmi dobre. Aj dobrý vzťah mali k židom. Rozumeli si, no, aspoň z môjho pohľadu to tak bolo. Už potom, potom už viete, už keď prišla tá doba gardistov a tak, to už bolo také už...

Čo sa vtedy...?

Väčšinou evanjelické rodiny boli tak viac s nimi, v takom priateľskom vzťahu, no, aj ich zachraňovali potom.

A tu v Ľupči sú aj evanjelici, aj katolíci... žili?

Áno, áno.

Tak dve tretiny je katolíkov a jedna je evanjelikov.

Hm, hm.

Aká zmena nastala, čo sa stalo, keď hovoríte teda, že prišli tí gardisti? Vznikol Slovenský štát, hej, to bolo v tom období...

Áno, áno.

Ako si vy na to spomínate? Kde nastala tá zmena, čo si také pamätáte?

No nebolo to dobré obdobie, ja si pamätám, keď ich brali, ako sa hovorí – brali, tieto židovské rodiny, to si pamätám náhodou... My sme mali obchod na námestí a naproti boli tí Farkašovci bývali, aj tí Kuhovci, a tam pristálo také veľké auto a my sme sa pozerali na to z obchodu a sme nevedeli, čo sa deje, no a prišla tá malá Mirka Farkašová k nám, že citróny, pre citróny, že prišli nejakí páni a že ich idú tým autom brať, preč z Ľupče že musia ísť. Na toto si pamätám dobre. No a vtedy aj týchto, aj tú pani Winterovú zobrali s Magdou, aj Lowyovcov, to si pamätám dobre, ale tí sa nejako zachránili, Lowyovci.

Čo sa tam presne dialo, kto pre nich prišiel, čo ste videli?

To boli nejakí muži, nejakí muži, neboli v uniformách, v civile.

Poznali ste ich?

Nie, cudzí, to bolo cudzie auto a to boli cudzí, to neboli z Ľupče vôbec.

A na aute akom prišli?

Nákladné auto to bolo, také skriňové nejaké také, väčšie auto to bolo.

A boli tam nejakí už iní ľudia v tom aute?

To neviem, lebo to viete, na diaľku, to bolo tak cez cestu, takže to sa nedalo vidieť.

Asi aká vzdialenosť to bola?

Tak asi takých tridsať metrov to mohlo byť, áno, mohlo...

Takže vy ste videli, čo prišlo, pristavilo auto, vystúpili nejakí muži?

Áno, áno, áno...

V civilných...

Nato prišla táto Mirka k nám, pre tie citróny, no a ešte mamička sa pýtala, že: „Kto je u vás, Mirka?“ – že dajakí páni, že ona to nepoznala, ona bola menšia ešte, taká... neviem, koľko mohla mať rokov, mladšia odo mňa. No a tí sa... tí sa nevrátili vôbec.

A potom, potom čo sa dialo? Tí muži vošli k nim dovnútra do domu?

Áno, áno, to ešte som... ešte sme videli, ako nasadali do toho auta.

Takže vošli do domu a oni teda s nimi museli ísť von...

Áno, áno, áno.

Boli ozbrojení tí muži?

To sa nedalo vidieť.

A ako sa k nim správali?

Normálne, slušne...

Takže...

Ako keby sa nič nedialo.

Aha.

Tak.

Takže tak pokojne to prebehlo?

Áno, áno, áno.

Hm. A mali so sebou nejaké batožiny?

Viete to bolo tak, že to auto... pre to auto sme nevideli, keď nasadali, či mali batožiny alebo nie, to sa nedalo vidieť.

Takže blokovali vám výhľad, hej?

Áno, áno.

Spomínali ste, že vlastne aj tú Magdu, tú vašu kamarátku...

Áno.

Zobrali... V ten istý deň sa to udialo?

V ten istý, áno... V ten deň.

A to ste tiež videli?

Nie, nie, lebo to bolo... to je... my sme bývali na námestí a oni bývali na... v Hornej ulici, to až skoro na konci Lupče. Ako sa ide smerom na Brezno. Takže to je ďaleko, dosť ďaleko.

Ako ste sa potom dozvedeli, že čo sa stalo?

No to sa rozchýrilo, viete že, že... to... však sme mali obchod, chodili k nám ľudia: „Počuli ste, brali židov, týchto, týchto, týchto...“ no tak sme sa dozvedeli.

Spomínate si, kedy asi sa toto udialo? V ktorom roku to bolo?

To ja už neviem presne, v ktorom roku to mohlo byť neviem presne.

Koľko ste vy mali rokov asi?

Ja som mohla mať tak pätnásť, šesťnásť rokov.

Hm. Bolo to ešte predtým, ako vypuklo povstanie?

Áno.

Hm.

Áno.

Ešte ste chodili do školy vtedy?

Lebo keď bolo povstanie, tak tu vlastne bolo to povstanie...

Hej.

Tak som nosila zbrane na Prašivú, študenti, tak sme sa zomkli a prišiel taký ruský bubeník a na námestí tam... že všetci študenti, ktorí chcú, majú vôľu ísť na Prašivú vynášať zbrane. Tak sme išli do Hladľa, tam nás zaviezli, tam sme zobrali zbrane a išli sme na Prašivú. Dva dni sme chodili takto.

To ste partizánom?

Áno.

Hm. Táto situácia, čo ste nám teraz popísali, že teda ste videli, ako tam tých vašich židovských...

Áno.

Susedov vlastne cez ulicu zobrali...

My sa priatelili.

Hej.

Takže to poznám.

Vy ste vtedy ešte chodili do školy tu v Lupči?

Áno. Potom som chodila do Bystrice, do rodinnej.

Takže ešte ste boli na tej strednej škole, či na základnej škole?

No tak to ešte bola základná a potom kurz, to bola deviata trieda. Hm, no a potom som išla do Bystrice, áno.

Potom ste chodili do Bystrice.

Hej.

A tam v Bystrici ste kedy, v ktorom roku skončili školu?

No... Viete, mám aj trému. Nedá sa mi tak rozmýšľať.

Vrátíme sa teda k tomu obdobiu, ktoré ste nám teraz popísali.

Áno, áno, áno.

Že teda, spomenuli ste, že ešte v období teda Československej republiky tak ten život bol taký pokojný, ľudia spolu v podstate dobre vychádzali...

Áno.

Nastala zmena vznikom Slovenského štátu až po to teda, že... že vlastne židia z Lupče boli takýmto spôsobom odsunutí, deportovaní.

Áno, áno.

Chcem sa spýtať, že ešte predtým, ako ich zobrali odtiaľto, videli ste, že sa deje nejaká zmena, že by boli nejaké protižidovské nálady, alebo nejaké takéto prejavy zrazu, že niečo sa zmenilo, že by sa ľudia začali ináč pozerat' na...

Vôbec nie...

Na to židovské obyvateľstvo?

To bolo prekvapenie. Nie, vôbec nie, nič sa nedialo. Aspoň tu v Slovenskej Lupči vôbec nič. Nič, žiadne nálady dajaké proti, vôbec nie. Židia boli pokojní, lebo ja som sa stýkala s nimi denne, takže pokojní. To...

A ľudia takí, ktorí teda neboli zo židovských rodín, zmenil sa nejako ich postoj, ich pohľad na tých židovských spoluobčanov a spoluobčianky tu v Lupči v období Slovenského štátu?

Ani nie, nie, to... Ja som sa tak nejako nestýkala takto, mala som svoje kamarátky a sme teda ako nepreberali takéto veci. My mali na starosti chlapcov.

A tieto vaše židovské rovesníčky, tá Magda teda, kamarátka...

Áno.

Ona stále počas celého času mohla s vami chodiť do školy?

Áno.

Boli ste stále spolužiačky?

Áno, áno.

Až kým ich neodsunuli?

Áno, áno. Chodili sme do Sokola, vystupovali sme v Podbrezovej, v Brezne, v Harmanci, v Bystrici, divadlo sme hrali spolu. Ešte... ja som hrala v jednom, to sme súťažili v Národnom dome, to bolo v Bystrici, a predsedal doktor Mihal. Bol členom poroty, on predsedal a keď sme skončili, vtedy druhú cenu sme získali, tak poslal pre mňa, že: „Choďte pre tú peknú židovku,“ na mňa. No a tak potom som prišla, on hovorí: „Však si ty židovka?“ – hovorím: „Nie, ja som luteránka.“ – „To nie je možné, veď tak vyzeráš...“ Hovorím: „No tak... a keby som aj bola, tak čo sa deje, nič“.

Pýtam sa preto, že na niektorých miestach, kde sme robili takéto rozhovory...

Áno.

Podobné, tak nám niektorí ľudia hovorili, že nastalo také obdobie, že zrazu tí židovskí spolužiaci už s nimi nemohli navštevovať školu, hej. A tiež teda hovorili, že... že museli nosiť nejaké označenia. Chcem sa spýtať – v Ľupči židia museli nosiť označenia, že sú židia?

Nie, nie, aspoň tieto moje kamarátky vôbec nenosili tie žlté hviezdy, vôbec nie.

A iní ľudia tu v Ľupči, čo boli zo židovských rodín?

Nie, nie, nie, nie. Tu bol taký klúd viete, v Ľupči, čo sa tyká týchto záležitostí. Vôbec nie.

Boli tu gardisti?

Boli, boli. Ale takí, čo tu bývali, ale boli neviem kde... boli preč z Ľupče, ale tu bývali.

Ako neboli Ľupčania, ale žili v Ľupči?

Áno, áno, áno, tu boli. To viem, jeden ženatý bol tu, mal odtiaľto manželku a... no ale ja som sa nestýkala s týmito ľuďmi, takže... len som ich videla v uniforme.

Hm.

Chodili, kufre ťažké, z vlaku...

To oni sa sem prísťahovali počas Slovenského štátu?

Áno, áno, áno. Áno.

Aha. Aké uniformy nosili?

No také čierne uniformy s takou... taká lodička, si pamätám, s takou na boku, takí... tohto jedného si pamätám. Lebo išiel popred náš obchod a mamička mi hovorí: „Pozri, to je ten gardista. A takto vyzerá,“ no tak za to som si to zapamätala.

Že vaša mama vás upozornila, že takto vyzerá gardista?

Áno, hej, hej. Ešte... ešte niekto bol v obchode a tá pani hovorí: „No zase po židoch dačo nesie,“ taký kufor ťažký niesol, to si dobre pamätám.

A toto už bolo, keď už židia boli odsunutí odtiaľto, že teda niesol niečo...?

Áno, áno, áno.

Po židoch? On šiel a bral niečo z tých židovských domov?

On šiel z vlaku, z vlaku šiel...

Aha.

On z niekade prišiel.

Ale ste ho nepo... vy ste nevedeli, kto to je, to bol cudzí človek?

Nie, nie, to bol cudzí človek, on sa tu len oženil aj zomrel potom, ale neviem, ani neviem, ako sa volal. Nevien.

A takí, čo boli Ľupčania?

To by vedeli moji rodičia, ale ja nie, ani ma to nejako nezaujímalo.

Hm. Takí, čo boli Ľupčania, bolo tu viacero gardistov v Ľupči? Takých miestnych?

To vám ja neviem povedať, neviem. Tohto viem, tohto som si... ak boli, tak ako určite neboli v uniforme, určite v civile chodili. Ale to sa veľa nehovorilo v Ľupči o gardistoch. A doma u nás sa o tom nerozprávalo. Otec ten... to bol novinár, písal romány, mám ešte aj, vám môžem ukázať, takže jeho to nezaujímalo dajako. On rád cestoval a stále voľakde preč... Taký svetobežník.

Čo sa stalo vlastne s obchodmi a s majetkom tých židovských rodín, potom ako ich vlastne zobrali odtiaľto z Ľupče?

No tak zrušili sa, veľa obchodov sa porušilo, že pozatvárali viete, tie obchody. Viem, že dajaký arizátor potom bol, dajaký arizátor v Ľupči, ale kto to bol neviem.

A ten čo arizoval?

Obchod, obchod, ale ktorý... to viem, že obchod taký s miešaným tovarom, aj látky. Nevien, či Kohnovci to neboli, sa mi zdá, že Kohnovci. No a ten potom zomrel, ten dotyčný, ten arizátor.

A on bol odtiaľto z Ľupče? Miestny?

Nie, z Bystrice. Z Bystrice, áno. Áno.

A on bol gardista, tento pán?

To neviem.

A iba ten jeden obchod tu bol arizovaný?

No ostatné pozatvárali, áno, a ešte potom, ešte potom jeden, to boli... to bol... ako sa to... Kaufmann alebo ako sa volal, tak tiež z Bystrice prišiel niekto, kto zarizoval ten obchod.

To bol aký obchod?

No viem, že tam aj petrolej predávali, také... čo tam všetko mali, tiež taký miešaný tovar to bol. Viem, že aj kdejaké tieto také... vlna na pletenie a také... nite a takéto veci tam predávali. No a tí Wertheimerovci, to zatvorili, to viem...

Wertheimerovci mali aký obchod?

Tí mali takú bodegu, cukríky, také veci.

A ten ostal potom zavretý už...

Áno, ten ostal zavretý, hej.

Tak potom asi...

Oni to mali ten obchod u... u jedných tam... neviem ani, už mená si nepamätám, ale mali to... to nebolo ich, ten dom, ale oni tam len bývali a mali to v nájme ten obchod tam. Tam mali jednu... mali ten obchod, takú kuchynku a izbičku takú malú. Lebo som chodievala k nim na cukríky.

To ale podľa toho, ak si to teda dobre predstavujem, podľa toho, čo mi vravíte, tak tu potom zostalo celkom dosť zavretých obchodov prázdnych.

Áno, áno, potom to... potom nie všetko, nie všetko bolo potom pootvárané, tieto obchody. Veľa ostalo zatvorených, lebo zbytočne veľa obchodov bolo v Ľupči. Oni sa síce všetci uživilí, ale veľa obchodov bolo. Takže to pozatvárali a prerobili to ľudia, tí majitelia, na obytné miestnosti, tak zrušili sa tie obchody.

Takže vlastne tie obchody pôvodné získali nových majiteľov, nejakým spôsobom ešte za Slovenského štátu?

To väčšinou, väčšinou tieto obchody boli... majitelia boli kresťania a židia to mali len v nájme.

Že si to prenajímali od nich?

Áno, áno, áno. Hej, väčšinou to takto bolo.

A čo sa týká domov, v ktorých žili tie židovské rodiny, čo sa stalo s tými domami, kde bývali normálne, kde sa ich rodinný život odohrával?

No ako to myslíte?

No hovoríte, že tie obchody mali skôr prenajaté od...

Hej, hej.

Krest'anov, ale ako... asi bývali vo svojich vlastných domoch, nie? Ako židovské rodiny?

Nie, nemali vlastné domy, nemali.

Aj to si prenajali?

Jedine Lowyovci mali vlastný dom.

Hm.

Čo mali tú bryndziareň, tí...

Aha.

Tí mali vlastný dom, ale ostatní nie.

Takže tá vaša kamarátka, tá Magda, oni bývali v prenajatom?

Áno, áno, áno.

A čo sa stalo s tou bryndziarňou?

No to niekto potom kúpil ten dom, keď ich zobrali, tak niekto kúpil ten dom a už tam bryndziareň nebola, už to bol obytný dom. Poprerábali to ľudia.

Kúpil to aj so všetkým čo bolo vnútri, s tým...?

Áno, áno, áno.

S tými vecami.

Áno.

Hm.

Hej.

To bol odtiaľto nejaký miestny človek, ktorý to kúpil?

Také... viete, to už neviem, takéto... takéto veci, to neviem.

Zostali tu ešte nejaké židovské rodiny potom, ako zobrali aj tú vašu kamarátku aj tie ďalšie rodiny?

Nie, neostali, nikto, nie.

Nikto?

Nie, aj čo ešte boli, tak odišli do... odsťahovali sa.

Čo ešte teda zostali po tom odsune?

Áno, čo sa zachránili.

Aha.

Lebo sa niektorí aj zachránili.

A akým spôsobom sa zachránili?

No ukryvali ich ľudia.

Tu v Ľupči?

Áno, áno.

A vedeli ste o tom, že sa tu židia ukrývajú?

Vedeli sme, vedeli, pravda.

Vtedy, keď sa to dialo?

Hej. Áno. Hej, hej.

Vrátil sa niekto po skončení vojny, po oslobodení?

No ten doktor Neumann sa vrátil, to bol riaditeľ tu strojárne Štátnych lesov, ten sa vrátil, aj jeho synovia sa vrátili. Manželka mu zomrela, tú zobrali... no, zomrela, takže v plyne. Ale on sa zachránil, aj tí synovia. A z tých synov jeden je v Izraeli, povedal, že nechce ostať v Bratislave, bol v Bratislave, ale že nechce ostať. Bol tu hádam pred štyrmi rokmi na návšteve, na evanjelickej fare bol. Ale len tak na otočku, hej, pozrieť sa. A ten jeho brat, aj ten sa už odsťahoval do Izraela.

A keď sa vrátili po oslobodení, ako ich ľudia prijali?

Dobre, dobre ich prijali. To boli príjemní ľudia, takí vzdelaní.

Z tých vašich kamarátok, spolužiačok, vrátil sa niekto z nich?

Nie, nie. Ešte som mala jednu kamarátku, ale tá bola v Bystrici zubárka, a ja som o nej... tak som sa s ňou zoznámila, že som išla k zubnej lekárke, so zubom, a tak sme sa skamarátili, to už bolo... to už bolo po vojne, skamarátili, takže sme sa aj navštevovali, chodila k nám ona, aj chodila som ja tam k nim, no a raz mi povedala, že sa ide odsťahovať do Izraela, že tu nebude, tak ja som jej, ešte som jej všeličo poslala so sebou... No ale nič o nej neviem. Ale bola veľmi príjemná, tak sme sa kamarátili, tak si na ňu dobre spomínam.

Chcem sa opýtať, ja tu mám v poznámkach z toho predchádzajúceho stretnutia s našou kolegyňou...

Áno.

Že ste spomínali, že v Ľupči bola nejaká židovská rodina, ktorí sa nechali pokrstiť.

No, tento Neumann, doktor Neumann.

Takže oni boli pokrstení?

Hej, áno, áno. Hej, ešte...

Nechali sa pokrstiť na aké náboženstvo?

Na evanjelické, oni sa väčšinou nechali na evanjelické náboženstvo pokrstiť, lebo gardisti boli všetci katolíci, viete to, takže takto to bolo, no...

Takže nechali sa pokrstiť...

Áno a ešte, ešte tento biskup ich krstil tu v Ľupči...

Spomínate si aj na meno biskupa?

Áno, doktor Chabada.

Hm.

Hej, lebo ma sobášil.

Aha.

Tak si zato pamätám.

A zhruba kedy to bolo, kedy sa oni nechali pokrstiť?

Ja neviem, to už neviem, kedy to bolo. Viete, musíte prihliadať, ja som mala s tou mojou hlavou ten úraz ťažký, takže mi robí problémy si už tak ďaleko spomínať.

Hej. Tak aspoň približne, bolo to ešte pred tým odsunom?

Nie, toto neviem, vidíte, neviem, neviem. Ale viem, že ho krstil, tohto doktora Neumanna, tu bol pokrstený, aj tí chlapi jeho. Tí synovia.

A čo sa stalo s tou ich mamou, ona sa nenechala pokrstiť alebo...?

Nie, oni sa... každý sa zvlášť ukrýval, v jednom dome, a ju našli, ju zobrali, tak ona zomrela v plyne.

A ona bola tiež pokrstená? S nimi?

Nie, ona nebola.

Takže hovorili ste, že otec a dvaja synovia sa nechali pokrstiť...

Áno.

A tiež sa aj oni skrývali?

Áno, aj oni sa skrývali, pravdaže.

A napriek tomu teda, že boli pokrstení?

Áno, aj tak sa skrývali. Ono bolo vidieť, viete, že... A potom, on však... riaditeľ továrne, tak... A potom tu našli sa aj udavači, viete, to... ako všade. Tak sa bál, potom sa ukrýval v Podkoniciach, aj v Ľupči, potom v Podkoniciach, aj zachránili sa. Potom tuším aj na Baláže ešte, na Balážoch, aspoň ako som to počula, ako sa o tom hovorilo.

A to sa hovorilo v tom čase, keď sa ukrývali, že sú teda v tých Podkoniciach a na Balážoch?

Nie, už potom... hej... áno, že sa ukrývajú niekde, nehovorilo sa kde konkrétne, ale už len potom, po oslobodení.

Potom neskôr ste sa dozvedeli, kde presne sa oni ukrývali.

Áno, áno.

Hm.

Hej.

A boli tu ešte nejaké ďalšie židovské rodiny alebo ľudia, ktorí sa nechali pokrstiť?

Nie, nie.

Len títo traja...

Neboli, väčšinou ich zobrali do... preč...

A vy ste počas tohoto celého obdobia žili tu v Ľupči? V tom období, o ktorom sa teraz rozprávame, v období Slovenského štátu?

Hej, hej, hej.

Vy konkrétne, od skončenia...

Hej, to ja som tu žila.

Vlastne ako zanikol... Ako ste prestali chodiť do školy a... Proste aj keď nastala tá zmena...

Hej.

Politická, celý čas ste žili tu v Ľupči?

Hej, áno.

Hm.

Bola som v banke, v Slovenskej sporiteľni som bola zamestnaná určitý čas, no, potom som bola v Bratislave päť rokov.

A do Bratislavy ste kedy odišli?

To bolo v ktorom roku? V štyridsiatomšiestom alebo piatom, no.

To bolo po vojne?

Áno, lebo päť rokov som tam bola a v päťdesiatom som sa vydávala.

Hm.

Áno, takto to bolo. Potom som sa už... ostala som v Ľupči.

Hej.

Ja by som teraz urobila na sekundu pauzu.

Áno.

Lebo chcem sa spýtať kolegyňky aj kolegu.

Áno.

Že či oni nemajú nejaké doplňujúce otázky, poradiť sa s nimi.

Áno.

Aj či sme niečo ešte nevynechali, takže urobíme si chvíľku prestávku, dobre?

...

Takže ešte máme zopár otázok, ktoré by sme vám chceli položiť, v nadväznosti na to, čo ste nám už porozprávali.

Áno.

Chcela by som sa vrátiť k tej situácii, keď vy ste vlastne z toho vášho obchodu videli, ako prišli pre Farkašovcov...

Áno, a Kuhovcov.

A Kuhovcov.

Zaujímalo by nás, kto presne tam bol z týchto rodín, koho ste videli, že odchádza z tých obchodoch, z tých domov?

Videla som pána Farkaša aj s manželkou, aj manželov Kuhovcov a Mirku malú, tých som videla, ale iní tam ani nežili, len títo.

A Mirka bola Farkašová?

Áno.

Áno, Farkašová. A ona vlastne prišla pýtať si tie...

Áno, áno... Ona ešte aj mamička jej tam nabalila nejaké čokolády, no a to si pamätám, to bolo veľmi pekné dievčatko, také kučeravé, také veľmi milé dievčatko.

A títo Farkašovci mali tú jednu dcérku iba?

Áno.

Hm. A Kuhovci?

Tí nemali deti vôbec.

Nasadli do auta a odišli, to ste videli, hej?

Áno.

Hm. Čo sa stalo so zariadením tých domov, tých obchodov, nábytkom a s takýmito vecami?

To zatvorili tie domy, ale čo sa stalo potom, to neviem. U nás sa o tom nehovorilo vôbec. Aspoň mňa s tým nezaťažovali rodičia.

A kto tie domy zatvoril?

No obec.

Ako obecný úrad alebo...?

Áno, áno.

Ako oficiálne to bolo zatvorené?

Aj títo, aj žandári.

Prišli žandári, to ste videli, ako prišli žandári?

Áno, áno. Aspoň hovorili to v obchode u nás.

Hovorili, že prišli žandári?

Hej, hej.

Vy osobne...

Som to nevidela, nie. Len hovorilo sa o tom, tak som to začula zavše.

Prišli žandári a čo urobili?

Dali tam také pásky a bolo to zatvorené.

A tie pásky ste videli, ako vyzerali?

Nie, len sa... ja vám len to hovorím, čo som počula.

Takže nešli ste sa vy tam pozrieť, ako...

Nie, nie.

Dávali tie pásky?

Nie, nie.

Spomínali ste, že ste išli k tým partizánom zbrane odnieť.

Áno.

Povedzte nám o tom trošku viacej, ako vy si na to spomínate presne, čo sa dialo, ako to vzniklo, celá tá situácia?

To povstanie

Hej. Vy ako keď ste išli k tým partizánom, ako to celé prebehlo?

No tak prišiel, to si pamätám dobre... bola som študentka vtedy a prišiel taký Rus to bol, tak na motorke, no a mal taký bubon a bubnoval, tak sme to počuli, tak sme vyšli von z domov, z bytov

ľudia a hovoril, že... že je povstanie a že kto má záujem a chce, mal by, každý mal ísť, hlavne mladí ľudia, vynášať zbrane na Prašivú. No tak my sme sa hned'... mamička, moja mamička hovorí, že: „Ty jediná dcéra chceš odísť tam, aby sa ti voľačo nestalo,“ hovorím: „Nie mami, ja idem... idú kamaráti, kamarátky,“ bolo nás asi tridsať. No a prišlo také auto, veľké auto nákladné, Rusi to boli, tak sme... zobrali sme si jesť, aby sme si zobrali aj potraviny on vyhlásil. Tak sme si zobrali aj potraviny, on vyhlásil tento Rus. A tak sme sa nabalili a zaviezli nás do Hiadla...

Hriadla?

Hiadel, to je tu obec jedna tam. Kde je to, no neďaleko odtiaľto, asi tridsať kilometrov. No a tam už bol veľký sklad týchto zbraní a naložili nám na toto, konkrétne ja som mala dvadsať kilo streliva na chrbte, to bolo v takom dreve, taký drevený, také popruhy. A dve pušky mi dali, to som mala ja. Ale väčšinou tiež takto mali, ostatní. No ale niektorí to už nezvládali v polovici cesty, lebo bolo teplo horúco, tak sme aj oddychovali, to všetko do kopca, hore, hore, hore... A prišli sme tam, niektorí aj pozahadzovali, niektorí aj strieľali, takí mladí čo boli, ešte niektorí takí aj pätnásťroční, chceli vyskúšať tie zbrane. Takže koľkokrát sme si museli rýchlo ľahnúť na zem, aby nás to netrafilo, no... A keď sme hore prišli, na Prašivú, tak bolo šesť hodín večer a dve Rusky s automatom takto na nás. Nevedeli, kto je to, no a potom jedna učiteľka, tá vedela veľmi dobre rusky, no tak tá vysvetlila, o čo ide, že sme im zbrane doniesli, tak sme im to poskladali tam, nás pustili do toho tábora, tam bolo veľa Rusov, aj ženy, veľa žien bolo. A tak sme tam potom posedeli, pospievali sme si trošku, pojedli sme, čo sme mali, no teraz tma. Ešte sme videli tieto nemecké lietadlá, nalietavali. No a potom ruské, ruské lietadlá, to asi bolo, tak ja neviem, asi okolo poľnoci, zhadzovali na Prašivú zhadzovali také... čo to bolo, ja neviem, ale také veľké baly, neviem... Či to boli zbrane. No ale my sme šli potom dole, stále dole, nocou, tma bola, kone tam, to bolo veľa koní v tej hore, ale niekedy sme išli suchom, dole, čo nebolo vidieť, kade ideme. A keď sme konečne, boli štyri hodiny ráno, tak sa už, už bolo trošku vidieť, tak sme... ako kde sme to... to bola cesta a to bol Ondrej, teraz sa to volá, pri Brusne je to obec, Svätý Ondrej sa to vtedy volalo. No a zrazu sme boli na ceste, že už ideme po ceste domov, do Ľupče, no ale to je dosť ešte, dosť kilometrov do Ľupče, a tak pomaličky unavení sme kráčali a vtom lietadlá nemecké, tak rýchlo, tak boli také pri ceste rigoly, tak tam sme... Jeden z týchto študentov zakričal chytro: „Poskákajte do rigolov a dole hlavu a ležte,“ to bolo pri hore, tak... No a potom prešli tieto lietadlá, preleteli a my sme pekne prišli do Ľupče, bolo deväť hodín, na druhý deň. A na druhý deň bolo treba zase ísť so zbraňami, ale sme povedali, že musíme mať jeden deň oddych, že potom... Tak sme ešte potom o deň na to...

Takže potom ste išli ešte raz?

Áno, ešte sme... ešte raz sme šli, ešte ostatné zbrane vyniesť.

Hm.

No ale toto som mala dokrvavené toto tu, už ma nechcela mamička, hovorila: „Už ťa nepustím,“ ale nie, ja som bola taká, taká oduševnená taká...

Hej.

Ja som to brala ako šport, ako také... pomôcť...

Hm.

No, dobrej veci, tak sme to...

Tam medzi tými partizánmi, partizánkami boli aj nejakí Slováci, či to boli len Rusi...?

Nie, nie, neboli Slováci vôbec.

Hm. A viete, aký to bol oddiel, kto to bol?

Nie, nie, to neviem, to neviem.

To ste sa ani nedozvedeli toto?

Nie, len tam mali... aj koní veľa tam mali.

Hm.

Veľa, takže... Toto si tak dobre pamätám.

A tomu, tomu ruskému bubeníkovi ste ako rozumeli? Že čo máte robiť, keď prišiel vyhlásiť to...?

On vedel dobre, vedel aj miešano, tak hovoril slovensko - rusky, rusko – slovensky, tak myslím. Hej, to sme... tak, dalo sa rozumieť. A ruky nohy zapracovali, vysvetľoval všelijako, aby ako sme to pochopili.

Hej.

No a potom, boli to boli dve učiteľky, čo vedeli dobre rusky, tak aj tie šli s nami, no.

Učiteľky odtiaľto zo školy z Eupče?

Áno, áno, áno.

Zo základnej?

Áno, tie vedeli dobre rusky. To bola myslím Anička Crková a ešte jedna... tá druhá neviem ako sa volala. Lebo táto chodila aj do Sokola, tak za to som ju poznala dobre, túto Crkovú. Ona potom bola... aj partizánka bola. Hej, bola v nejakom oddieli...

Hm. Takže takto ľudia tu pomáhali...

Áno.

Počas povstania.

Hej, hej, hej.

A vy ste teda spomínali, že tie židovské rodiny niektoré, alebo niektorí židia sa ukrývali, konkrétne tých vašich Neumannovcov ste spomínali, že...

Áno, áno.

Že boli v tých obciach... Ja som sa chcela opýtať, tu v Banskej Bystrici bol doktor Petelen...

To bol môj ujo, mojej mamičky bratranec.

Mamičkin bratranec?

Áno, áno.

Lebo on je taký známy tým, že zachránil...

Áno, veľa zachránil, veľa.

Veľa židov...

Pravda.

Vy ste ho nejako poznali, vedeli ste, že čo on robí?

Áno, pravdaže, on mal chatu, tam za Hronom, tu v Ľupči a tam ukrýval. Hej, tam, tam... to bola tak v hore, tá chata, ona potom... neviem, niekto ju zapálil. Po vojne. Hej, ale on hodne zachránil židov, doktor Petelen.

A boli ste s ním v kontakte v tom období?

Pravdaže.

Takže vedeli ste, čo sa deje, áno?

Vedeli sme, vedeli sme. No sme museli byť ticho.

Hej. A s mamou vašou, lebo vy ste vlastne boli spolu svedkyňou toho, čo sa stalo tým vašim židovským...

Áno, áno.

Susedom... rozprávali ste sa s ňou, o tom, že čo sa to... čo sa dialo, že...

Pravdaže.

Čo to bolo za situáciu, hovorili ste tak medzi sebou?

Mamička sa potom aj bála, lebo sme sa stretávali, viete, tak ale prebehlo to, ako prebehlo.

Hm.

My sme sa neangažovali potom v ničom, vôbec. Mňa mali len jednu, tak sa o mňa báli, takže...

A čoho sa tak najviac báli, že čo by sa teda mohlo stať, alebo...?

No aby aj nás neboli zobrali, viete že, že sme sa priatelili, tak myslím, v tom zmysle.

Že ste sa priatelil s tými židovskými rodinami?

Hej, hej.

A kto by vás mohol ohroziť tak najviac?

Hm, boli takí ľudia...

Konkrétne?

Takí... viete čo, čo ja viem. Závideli, že máme obchod, boli aj takí.

Tuto miestni vaši, hej? Z Lupče?

Áno, áno.

Áno.

Áno.

Že by to boli potom nejako použili potom proti vám? Vraveli ste, že vlastne najme luteráni tak viacej s tými židmi lepšie vychádzali, aj boli v bližšom kontakte, tak chcela som sa opýtať, v tom období, keď sa tie odsuny diali, tie protižidovské opatrenia rôzne... napríklad počas služieb božích, žeby bol niekedy farár spomenul v kostole niečo ohľadom osudu židov alebo komentoval situáciu tú vtedajšiu politickú? Pamätáte si niečo také, že by sa niečo dialo?

Nie, nebolo, to nebolo, nie. A chodila som do kostola.

Prípadne v škole, s učiteľkami...

Nie, nie, nie, nie, to nebolo vôbec, nie.

Takže na verejnosti sa nehovorilo o tom, čo sa dialo, ľudia nekomentovali?

Nie, nie.

Situáciu?

Nie, nie.

A potom po vojne, po oslobodení, rozprávali sa ľudia o tom, čo sa stalo počas teda Slovenského štátu, aký osud ich postihol, tých miestnych židov?

Áno, to sa hovorilo potom už, každý niečo vedel, viete tak... V obchode sa toho potom... Viete, to už skôr sa hovorilo...

Takže prišli ľudia do obchodu, tak už prehodili nejakú...?

Áno, áno. To mamička: „Chod', chod' sa von, chod' sa hrať,“ nechcela ma do toho zaťahovať, ale...

Hej.

Ale začula som aj tak.

A ešte som sa teda chcela spýtať teda aj to že, lebo napríklad vieme aj z rozprávání iných, dokonca aj z mojej rodiny, že luteráni počas Slovenského štátu tiež istým spôsobom boli diskriminovaní alebo trošku im teda bolo dané pociťovať, že...

Bolo, bolo.

Teda...

Tak to bolo, pravda.

Politicky boli že takí nie veľmi žiadúci...

Hej.

Dialo sa niečo také aj tu v Ľupči?

No čo si pamätám, teraz mi to napadlo, že bola som doma, v obchode sme boli a nastal nejaký ruch vonku. A nevedeli sme, čo sa deje, spev, tak... a tak DAjaká gardistická pesnička, Rež a rúbaj do krve, takéto dačo... A mamička vyšla von a hovorí: „Idem zatvoriť obchod, to ti ide od Bystrice nejaký sprievod a tieto majú palice a...“ no a tak to boli z Priechoda, údajne z Priechoda, že... A kričali ešte, to som počula, že: „Ideme na luteránov.“ No a potom, potom sme sa dopočuli, že prešli až pred Katolícky dom, teraz je to kultúrny dom, a tam vyšiel na balkón katolícky farár, Zaťko sa volal, a ten mal taký prejav k nim, k týmto ľuďom, že: „Majte rozum, ľudia, veď ste kresťania? Čo ste prišli zabíjať? Veď to sú také istí kresťania ako sme my, luteráni. Pokojne choďte domov.“ Aj ukludnil to všetko. To si pamätám toto. Ukludnil to všetko, aj sa rozišli.

Aj ste sa tam na nich išli pozrieť?

Nie, len potom sme hovorili... hovorilo sa o tom, prišli k nám do obchodu nejaké dve pani, čo tam boli a hovorili, že takto sa to udialo.

Hm.

My sme len videli, keď išli.

To bol nejaký sprievod?

Áno, bolo ich... mohli ich byť tak tridsať ich mohlo byť. Chlapi, samí muži.

Gardisti?

Nie, nie, to...

Nie?

Normálne v civile.

V civile?

Áno.

Ale spievali tú gardistickú pesničku?

Spievali tú pesničku, áno.

A vy si ju pamätáte celú?

No už si ju nepamätám, len toto si pamätám, že kričali. To tak bolo dajako, že: „Rež a rúbaj do krve... kým Slovák na Slovensku pánom nebude,“ tak nejak, ja neviem už. Ja sa na to nepamätám.

A keď sa toto stalo, to teda neboli odtiaľto z Ľupče?

Nie, nie.

Cudzí, hej?

To boli cudzí, áno, áno.

A Ľupčania sa nepridali k nim žiadni?

Nie, to boli z tých dedín. Nevieť už, kto to organizoval, ale takto to bolo, toto si dobre pamätám, hej, to som videla.

A keď toto... a keď prišli, keď sa toto dialo, boli tu ešte v Ľupči židia, boli tu ešte židovské rodiny?

Nie, nie, nie, neboli.

Hm. Vy ste spomínali, že ste chodili do toho Sokola.

Áno.

Fungoval Sokol aj počas Slovenského štátu?

Áno, fungoval Sokol a Orol.

Hm.

No a fungoval, pravdaže, hej.

Takže všetky aktivity, ktoré ste tam mali, pokračovali, aj tie vaše židovské kamarátky tam...?

Áno, áno.

Tam s vami spolu chodili.

Hej. Hej...

Takže tu v Ľupči sa ten život možno až tak veľmi nezmenil za Slovenského štátu, že ľudia...?

Nie...

Že aj ten farár sa tak zastal vlastne...

Áno, áno.

Hm.

Hej. To bol ináč taký, taký dobrý farár to bol. Tak viete, aj so všetkými sa aj tak, komunikoval, znášal sa.

Ja by som vám chcela poďakovať za to, že ste nás privítala vo svojom dome, za trpezlivosť, kým sa to tu všetko ponastavovalo a samozrejme za váš čas, za vašu pohostinnosť.

To ja rada, čo viem, to som vám povedala, hovorím, vzhľadom na... musíte to už tak brať, aj vek, aj že som tu ťažkú, ťažký úraz mala, tak už mi robí problémy už tie čísla hlavne, tie, tie...

Hej.

Tie roky. Rozmýšľať musím, niekedy mám také chvíle, že mi to ide dobre, ale... lebo už som bola tak, ako lekári hovoria nafialovo. Že mi povedal ten chirurg, čo ma operoval: „Vy ste sa museli veľmi dobre modliť, že ste z toho vyšla.“

Hej. No v každom prípade fantasticky vyzeráte, ja myslím, že by vám nikto nehádal váš vek, to...

No...

To ako určite nie...

O rok deväťdesiat.

Neuveriteľné. Ďakujem ešte raz veľmi srdečne.

Aj ja vám ďakujem, že ste mali trpezlivosť so mnou.